

ČAST USTANOV.
UGOTAVLJANJE 'POLITIČNE KULTURE' INSTITUCIJ V NOvem
VEKU - ZAPISI OB NEKATERIH NAJNOVEJŠIH DELIH

Angela DE BENEDICTIS

Univerza v Bologni, Oddelek za zgodovinske vede, IT-40124 Bologna, Piazza San Giovanni in Monte 2

IZVLEČEK

Študija v bistvu predstavlja tri dela, ki so izšla pred kratkim in ki se lotevajo vprašanj, kot si jih je zastavljala konferenca, začevši z dogajanjem v skupnostih in vaseh, trgih in mestih nekaterih italijanskih držav. To so Angelo Torre: *Il consumo di devozioni. Religione e comunità nelle campagne dell'Ancien Régime* (1995), Marco Bellabarba: *La giustizia ai confini. Il principato vescovile di Trento agli inizi dell'età moderna* (1996) in Claudio Povoło: *L'intrigo dell'onore. Poteri e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Seicento* (1997). V vseh treh delih, najsi jih obdelujemo posamično ali jih med seboj primerjamo, beležimo prisotnost ali odsotnost pojma, ki je temeljnega teoretično-praktičnega pomena za razumevanje starega režima, in sicer pojma *iurisdictio*, in njegove tesne povezanosti s pojmom časti. Na podlagi svoje raziskave in nekaterih najnovejših iztočnic tega problema postavlja avtorica tezo, da se je iz odnosa med *iurisdictio* in častjo izoblikovala 'politična kultura' institucij.

S popisovanjem dogodkov v skupnostih in vaseh, trgih in mestih severo-zahodnih in severo-vzhodnih italijanskih držav se z vprašanji, kot si jih je zastavljala konferenca, ukvarjajo tri pred kratkim izšla dela (Torre, 1995a; Bellabarba, 1996; Povoło, 1997). Moj prispevek bo njihova kratka predstavitev, pri tem pa bom tako pri posamični študiji kot v njihovi medsebojni primerjavi upoštevala prisotnost ali odsotnost pojma, ki je temeljnega teoretično-praktičnega pomena za razumevanje starega režima, in sicer pojma *iurisdictio* ter njegove tesne povezanosti s pojmom časti.

Vsebina kratkega razmišljanja bo tudi razprava o teži, ki jo ima pojem časti v zgodovinskem problemu odnosov "center-periferija".

1. Zasnova raziskave avtorja Angela Torreja *Il consumo di devozioni* v Piemontu 16., 17. in 18. stoletja (Torre, 1995a) predstavlja izjemno novost tako zaradi metode

uporabe pastoralnih obiskov kot zaradi odkritja čisto sodstvenih značilnosti dokumenta in stvarnosti, ki jo le-ta opisuje. Torre se je osredotočil na institucijo desetine in na sistem oblasti, v katerega je ta vpeta. Izraz tega sistema je idiom "obredne pogodbe", ki je nedvomno povezana s sodstvom. In čeprav se uveljavlja preko dejanske oblasti, je njen besednjak strukturno podoben besedni zvezi, ki sem jo lahko analizirala kot lastno "političnim ustanovam" in "formalni oblasti" (De Benedictis, 1995). Z odkritjem in s priznavanjem dimenzije, nanašajoče se na sodno oblast, je Torre moral nujno razmisliti o virih raziskave in njihovi uporabi na področju odnosa predstava - stvarnost,¹ in je torej na konstruktiven način moral preizkušati v rabi utrjeno pojmovno shemo, kot je "center-periferija". Na ta način se raziskovanje lokalnih dogodkov prične tako, da jih oklestimo "njihove neponovljive enkratnosti", in jih naredimo razumljive.

Naša odtujenost, oddaljenost od tega sveta zahteva tudi natančno izbiro metode: "V nasprotju z retrospektivno zgodovinsko sociologijo parametrov nisem določil na osnovi zunanjih opazovanj - kakor zahteva socialna teorija -, marveč sem največji možni prostor dodelil kategorijam, ki so bile skupne vsem udeležencem proučevanih dogodkov, in kriterijem, ki so usmerjali njihovo vedenje." (Torre, 1995a, 160).

V Torrejevi "praksologiji" - proučeval je odnose med sorodstvenimi vezmi in bratovščinami pobožnosti na eni strani ter svéti skupnosti na drugi - se odnos med družbenimi in političnimi telesi izriše kot "os stalne napetosti v oblikah verske organiziranosti in svetega nadzora". Ta odnos zrcali "najrazličnejše načine politične strukturiranosti kmečke skupnosti", "opredeljene z nehomogenimi procesi, preko katerih je savojska država priključila in ustvarila svoje periferije" (Torre, 1995a, 169).

Analiza in razčlenitev župnije kot verske in politične ustanove nam omogoča, da onkraj njene navidezne enotnosti, s pomočjo razlage neposrednih znakov in izrazoslovja, uporabljenega v škofovskih virih, znotraj nje razkrijemo "doslej neznane oblike organiziranosti in znake njenega delovanja" (Torre, 1995a, 174). To so, recimo, župnijski zbori kanonikov in župnijske konfederacije ter podeželski cerkveni zbori: mnogovrstna središča bogočastja, med katerimi, zaradi "jurisdikcijske narave institucije" (Torre, 1995a, 47) "hierarhične ravni niso natančno opredeljene" (Torre, 1995a, 37). Posledica tega je izrazit pluralizem verskega življenja za časa starega režima, njegova značilnost pa so ugovori in spori. "Sožitje" različnih ozemeljskih in družbenih segmentov je nabito z napetostmi, katerih izraz so lahko tudi nasilni spopadi, vendar nikoli v alternativni z drugimi oblikami. Bistveno je torej delovanje

¹ Ne da bi se spuščala v podrobnosti, naj tu opozorim le na razpravo med Torrejem (1995b) in Chartierjem (1996). Tu naj omenim le moje dozdevanje, da Torre kritizira Chartierja veliko bolj na ravni teorije kot pa v svojem zgodovinskem pisanju. Zato sem z njim, ne glede na to, da težko sledim Torreju teoriku, z njim na isti valovni dolžini kot zgodovinskim pripovedovalcem.

lokalnega sodstva; za zgodovinarja pa je bistvena njegova razčlenitev. Ta se lahko prične z že omenjeno prakso desetine v Torrejevih piemontskih skupnostih (opazoval je različne tipologije skupnosti), ki je izrecno lokalnega značaja in ima lastnosti navade. Desetina in preko nje izmenjujoči se simbolični viri so "pomembni obredni trenutki, v katerih se v sekvenci, prepojeni s pomenom in vrednostjo prave 'obredne pogodbe', na novo rodijo in ustvarijo pravice prebivalstva" (Torre, 1995a, 47). V njej vidna logika "vzajemnosti obvez s ponovnim ustvarjanjem znova opredeljuje politično telo in družbeno hierarhijo določenega področja" (Torre, 1995a, 59).

Pogajanja, izmenjava, pogodba kot "normalnost" in iz nje izhajajoča opredelitev pravic vodijo k pluralizmu, o katerem smo govorili zgoraj. Ker pa se Torre pri svoji razlagi noče omejevati z dognanji, mora sprevideti, da je - vedno preko govorice virov - nemogoče privoliti v le eno samo opredelitev hierarhičnih odnosov. Menim, da to še posebej velja za tiste, ki naj bi predstavljali "najbolj razširjeno rešitev strategij ozemeljskega združevanja, ki so jo uporabljale formalne oblasti - fevdalne, cerkvene in 'državne'" (Torre, 1995a, 96). Vendar pa se bratovščine Svetega duha ter jezik usmiljenja, z oblikovanjem posebnih vezi skupnosti uspešno upirajo "nadaln timers valovom preobrazbe v smeri skrbstvene dejavnosti bratovščin ter dosežejo vrhunec, ko turinska vlada leta 1721 ustanovi kongregacije usmiljenja" (Torre, 1995a, 74). Eden od ponavljajočih se motivov savojske dinastije, ki pa se ni nikoli udejanil, je bil spoznati in preobraziti bratovščine Svetega duha z namenom, da bi se uresničila oblika občinskega skrbstva.

Ta namen pa je pomemben, kolikor državna dokumentacija priča o tem, da so med turinsko oblastjo centra in lokalnimi piemontskimi skupnostmi potekali pogovori o opredeltivi vloge lokalnih elit pri vodenju skupnosti in o načinih njenega izražanja.

Trojna predstavitev Trojice - trije Rešitelji, ki držijo svet, pomenljivo ponazarjajo prvo stran naslovnice knjige Stolp - ni le verjeten dokaz neke "nehierarhične ideje o mnogoterosti božanskega" (Torre, 1995a, 123). Povežemo jo lahko tudi z "določeno politično prakso in z vrsto pojmovanj kmečke skupnosti, za kar najdemo dokaze tako v državni kot škofijski piemontski dokumentaciji" (Torre, 1995a, 122-123). Iz vsega tega je razvidno, da "Piemont starega režima nikakor ni homogeno območje, temveč skupek različnih političnih in institucionalnih sistemov" (Torre, 1995a, 159).

Na to kaže pomen časti in ceremonialnega življenja v majhni skupnosti Pianfei: "... spoštovanje pravic mnogovrstnih segmentov ... ustvarja konsenz, ki zmore vzpodbuditi politično sodelovanje prebivalcev kraja" (Torre, 1995a, 169). "Equum enim est honorari qui oneratur" je leta 1667 ob izpodbijanju nekega volila (Torre, 1995a, 202) izjavil obiskovalec škofije Alba v Piemontu, ki ga je proučeval Torre. Mestni sveti so bili tudi "kraj, kjer so različni interesi lokalnih frakcij in sorodstvenih skupin lahko dobili javno in formalno posredništvo". Čeprav se zdita tako "pravica do krvnega maščevanja kot maščevanje samo vkoreninjena v organizacijska načela

političnega spora" (Torre, 1995a, 186), je bila prisotnost mestnega sveta v območju cerimonialnega znak, da bi lahko nasproti pohlepu sorodstva postavili enotnost vasi, ki bi jo še dodatno okrepili z verskim življenjem. (Torre, 1995a, 212).

Opazujoč od zgodovinarjev zanemarjeni podatek, se Torreju zdi, da bi morali namen in načrtnost sodne oblasti ter "verige soodvisnosti in sisteme napetosti", ki vzpodbujajo, da se vloga klera (Torre, 1995a, 225) razvija med različnimi načini delovanja in nameni tistega, ki jih izvaja, uvrstiti med "vrste dejavnosti, ki so bile v času starega režima značilne za verske prakse katoliškega podeželja ... saj se politični sistemi starega režima vse pogostejše analizirajo kot sistemi vzajemne podelitve legitimnosti med tako imenovano centralno oblastjo in lokalnimi veljaki" (Torre, 1995a, 344-345).

2. Raven, s katere Marco Bellabarba opazuje, kako se na cesarskem in škofovskem Tridentinskem 15. in 16. stoletja "počasi uveljavlja pravni red, osnovan na ozemlju in ne več na plemiškem sorodstvu" (Bellabarba, 1996, 65), se ne dotika verske prakse, temveč oblasti v njenih stvarnih in simboličnih razsežnostih. Tridentinsko, ki so ga še pred njegovimi naravnimi prebivalci v skupnostih, fevdalnih gospostvih in mestih naseljevale prav tako 'naravne' rekonstrukcije in razlage avstrijskega in nemškega zgodovinarja, je izjemo zapleten svet, tako v svoji zgodovinski realnosti kot v večje dodelani rekonstrukciji in razlagi, ki nedvoumno izključujeta vsakršen nasprotujoči si interpretativni model (Bellabarba, 1996, 65). Pozornost, namenjena jeziku virov, je bila tudi tu, tako kot pri Torreju, bistvena pri usmerjanju metode, predmeta in problematike raziskave. Vendar pa so tridentinski viri pravne (in predvsem učene) narave in morejo predstavljati politično razsežnost stvarnosti; Bellabarbi pa omogočajo uporabo bolj ali manj tradicionalnega zgodovinarja prava, zato da lahko, skupaj z učinkovito aplikacijo antropoloških razmišljanj, prodre v pravne akte in razišče dejanske odnose oblasti.

Ius commune izobraženih pravnikov, razložen preko zapisov "praktikov", s svojim zagotovo specifičnim jezikom namreč ne izraža bistveno drugačnih vsebin od tistih, ki so jih prebivalci nekega malega fevda zaznavali ob prisostvovanju na javnih obredih, povezanih z izvrševanjem kazni. Sama prisotnost pri obešanju ali o tem ohranjena pripoved konkretizirata abstraktne pojme, ki nakazujejo oblast: *iurisdictio*. Po drugi strani pa se to lahko zgodi zato, "ker je v srednjeveški pravni misli, ki sodno oblast opisuje kot najneposrednejšo obliko vladanja, *iurisdictio* neka materialna dobrina, je položaj oblasti, za katerega so vezani postopki prisile ... Tudi za podestata ali notarja z dobrim splošnim znanjem prava se dejstvo, da imata sodno oblast, kaže v konkretnih dejanjih in ga s stališča sodnih procesov nobena stvar ne more dokazati bolje kot uporaba "sensum corporis" (Bellabarba, 1996, 9). V sodnih dvoranah se srečujeta jezik izobražencev in vsakodnevna praksa kakor tudi mnogovrstnost sodnih sistemov in splet kultur, ki prispevajo k oblikovanju značilne identitete škofovskih

podanikov. "Uporaba obtožbenega ali preiskovalnega postopka, fleksibilna zlitja arbitraž in pravnih *consilia* med sodnimi obravnavami ... so praktične posledice sožitja praviških slogov, v katerih se "zasebni" in "javni" argumenti" porazgubijo (Bellabarba, 1996, 10).

Fajda (pravica do maščevanja op. p.) je "naravni" izraz tega sveta in mnogovrstnosti njegovih oblik. Dojemajo pa jo lahko kot zakonito, dopustno dejanje ali kot zlorabo, kar je odvisno od različnih odtenkov pomena, ki jih pojem prevzame med 15. in 16. stoletjem, ko "množica določil iz uredb o deželnem miru priča o ključnem pomenu predmeta ter o zmed, ki jo povzroča pri sodobnikih" (Bellabarba, 1996, 18).

Stalno prisotnost raznolikosti in celo protislovnost pojmovanj v zgodovinopisju je Bellabarba simpatetično prikazal z razlago Brunnerja, Maussa in Verdiera ter z ugotavljanjem različnosti in podobnosti med fajdo in maščevanjem. Obramba nenapisanih zakonov podeželja, poistovetenih z moralnim in verskim redom, ki je del sodne zavesti in pojmovanja prava, lastnega skupnosti v (brunnerijanski) fajdi je torej povezava med političnimi in družbenimi oblikami. Obrambni odziv neke družinske skupnosti, da bi zaščitila svojega užaljenega člana, ki se mu je zgodila krivica, pa je maščevanje. Obema je skupno - fajdi in maščevanju -, da si ju je bilo mogoče zamisliti in izvajati le znotraj takšnega razumevanja prava, ki še ni prenehalo biti *iuris* in se še ni izoblikovalo v pojmu *lex* (Bellabarba, 1996, 33). Tridentinsko je v Bellabarbinem zgodovinopisnem opisu območje, kjer se moralne sodbe in navade ne zdijo v protislovju z normami pozitivnega prava; pravna področja sorodstva, osebne časti in ustanov niso ostro razmejena (Bellabarba, 1996, 33).

Tudi pojem časti so mnogi, ki se nanj sklicujejo, predstavljali in obravnavali na različne načine. "Princip družbenega reda in stratifikacije družbenih slojev, ki jih bolj od stopnic bogastva ločujejo stopniške osebne vrline, lahko razkriva naloge - za plemstvo je to vojna, za kler milost ali molitev, za kmeta pošteno delo - in tem nalogam primerne moralne kakovosti." Navkljub mogočim razkolom, ki jim je izpostavljen in jih povzroča tudi med plemstvom, ima svet časti svojo politično kulturo, ki se "nikakor ne ujema s pojmi oblasti in spoštovanja civilnih ali cerkvenih zakonov" (Bellabarba, 1996, 38). Med predstavo in stvarnostjo seveda ni sočasnega prekrivanja, vendar pa ima tudi razmik svoje razloge, s pomembnimi posledicami v praksi: "... z vzpostavljanjem povezave med ideali neke družbe in njihovim udejanjanjem pri posameznikih, etika časti v celoti preobrazi politična in ekonomska dejanja, jih obarva in jim postavi svoja pravila" (Bellabarba, 1996, 39). Fleksibilnost in prisotnost pojma časti, tako na področju sodnega postopka kot intimnosti družinskih odločitev, ga vzpostavljata kot kulturno navado, ali kot pravi Roger Chartier, kot nezavedni obrazec, ponotranjeni princip (Bellabarba, 1996, 40). Spor časti med pripadniki plemiških družin lahko v primerih, ko je eden od prizadetih mestni sodnik, ki ga je imenoval dož, v trenutku vplete tudi čast in ugled celotne skupnosti (Bellabarba, 1997, 118-124). O tem priča primer iz leta 1529, v katerem je

bil glavni junak tridentski pravnik, plemič Tommaso Tabanelli de Fatis, takratni podestat Rovereta. Obveze sodstva so v čast podestatu kakor tudi skupnosti, v dobro katere pravnik izvaja svojo uradno dolžnost (Bellabarba, 1997, 118-124).

V scenariju, kjer so si v medsebojnem odnosu tudi ozemeljski ustroj in cesarska reforma, laični in cerkveni redovi, državljani in tujci, pravniki in njihovi kolegi, sodišča, tridentinski 'odklon' kmečke vojne, v tem zapletenem scenariju, polnem sporov, razčlenjenost politične skupnosti, "ki ne pozna ostrih razmejitev med nekim institucionalnim centrom - dvorom, kapitljem, vladarjevim sodstvom - in jedri lokalnih oblasti, zbranih okrog okrajnih trgov ... briše razlike med centrom in periferijo" (Bellabarba, 1996, 65). Osnova tega je "razpršitev" *iurisdictio*, ki se kaže tudi kot strukturna prvina politične tridentinske stvarnosti 15., 16. stoletja na meji med nemškim cesarstvom in italijanskim svetom.

3. Drugačna je slika, ki nam jo ponudi Povololo (Povololo, 1997). Pa ne le zato, ker gre za drugo državo, temveč je drugačna predvsem zaradi drugačnih vprašanj in drugačnega odnosa do virov. Gre za zgodovino, v kateri prevladuje opozicijski model: center - periferija, mesto - podeželje, aristokracija - meščanski sloj, čast, kot odsev družbenih hierarhij - čast, kot vrlina.

Povololo *Čast* zbuja *radovednost*, ker je predstavljena kot bojišče spopadov in sporov, pri čemer lahko venomer nove razlage njenega pomena - v individualističnem smislu - vplivajo na trenutne odnose moči znotraj skupnosti, in sicer na ta način (kot se je v pomembni sintezi izrazila pozorna bralka), da meščanski sloji uspešno uveljavljajo svoje vrednote nad aristokratskimi, da je podeželje vrlejšo od mesta, da center nadzoruje periferijo.

Ob sugestivno in "manzonijansko" zgrajeni knjigi Claudia Povola, s skrbno dodelanim izmenjavanjem mikro in makro plana, se mi je takoj porodilo zelo jasno vprašanje, ki pa se je v isti obliki pojavilo že prej in neodvisno od primerjave s piemontskimi in tridentinskimi, pa tudi z drugimi, meni neposredno znanimi razmerami. Če povem naravnost: kako je mogoče, da je lahko nek dogodek, katerega osnova je proces Paola Orgiana iz leta 1605, nepovraten (ireverzibilen o. p.) znak - tako Povololo - "znatnega zmanjšanja političnih pravic, ki je v predhodnih desetletjih najboljbolj prizadela življenje v mestnih [vicenških] ustanovah" (Povololo, 1997, 301). Odgovor knjige na to vprašanje nas pripelje do same zasnove simpozija.

Izhodišče raziskave, ki je tudi vseskozi močno prisotno, je skupnost vicenškega območja Orgiano: središče istoimenskega vikariata na območju Vicenze so obkrožala posestva vplivnih plemiških družin mesta, ki so od nekdaj imele nadzor tudi nad sodstvom. Povololo umesti začetek svoje pripovedi v obdobje, ko si je nekdo iz skupnosti že davno prej upal odpreti razpravo o tem nadzoru in se je pritožil neposredno v Benetke. Tudi najpreprostejšim kmetom se je zdelo, da beneška pravica deluje nepristransko, da spoštuje pravice vseh podanikov, ne glede na njihov socialni status,

ter da ima namen zatreti oblastnost in nasilje aristokracije, zaverovane v svoje privilegije in položaj moči. S takšnim prepričanjem je združenje plemiških družin prelomilo predvsem nenapisane norme, navade, ki so predvidevale spoštovanje določenih pravil igre, pri čemer pa družbena hierarhija ni bila okrnjena. Paolo Orgiano se je, v konkretnem primeru, izmaknil moralnemu ustroju, ki je združeval posameznike in družbene odnose znotraj skupnosti, ter s tem prekršil bistvene prvine odnosov med pokrovitelji in varovanci, ki so aristokracijo povezovali s kmečkim svetom. Zaradi spolnega nasilja Paola Orgiana sta dve dekleti iz skupnosti izgubili devištvo, in ker ga je skupnost pojmovala kot vrlino, sta obenem bili tudi onečaščeni. Zgodilo pa se je še nekaj hujšega: ob nasilni prekinitvi normalne družbene izmenjave Orgiano ni ponudil nobene ekonomske poravnave, tako kot se je po navadi, z osnovanjem dote, omogočila lažja ponovna vključitev deklet v skupnost. Orgiano je zanikal vzajemnost izmenjave, tako da je dekleti, ki sta ga obtožili, označil kot *vlačugi*. Na ta način je predvsem želel "poudariti, kako sam ni prekršil pravil skupnosti" (Povolo, 1997, 362-364). Vendar pa se je ta zaradi vrste nasilnosti in posilstev Paola Orgiana ter tovarišev pritožila na Svet desetih. Ta je za preiskovalni proces pooblastil pretorsko sodišče Vicenze, s čimer je podestatu omogočil izdajo sodnega poziva za Orgiana in tovariše. To pa je tudi pomenilo, da je bila mestna magistratura konzulata izključena iz kakršnegakoli poseganja tako v preiskovalni postopek kot v obsodbo: plemiške družine mesta so izgubile oblast nad sodstvom.

Nedvomno je pot, po kateri nas je avtor pripeljal do tega zaključka, dobro dokumentirana in jasno argumentirana. V prvi vrsti navedimo opozorila o trdni "kolektivni ideološki komponenti", ki je bila za Orgianovo skupnost značilna že na začetku 15. stoletja (Povolo, 1997, 63), nato ugotovitev, da je zaradi politične nadvlade mesta odsoten sloj, ki bi bil ob velikih ekonomskih in kulturnih spremembah polovice 16. stoletja, sposoben "pridobiti si kulturne in sodne instrumente, uveljavljene v meščanskem svetu, kakor tudi jasno opredeliti institucionalno ozadje, v katerega bi umestil in od koder bi vlekel poteze za reševanje svojih spornih dejanj" (Povolo, 1997, 65). Nato raziše prisotnost 'novih' politikov v skupnosti, ki so sposobni izpodbijati nadvlado politike mesta, saj so kot "novi sloj ruralne buržuazije" pripravljeni na spopad s starim vodilnim razredom, vezanim na tradicionalnejše vrednote skupnosti; spopad pa naj bi se zgodil na področju premagovanja "pravnih ustanov, ki so stoletja simbolično potrjevale nadvlado mestne aristokracije", ter tudi z zatekanjem k sodiščem osrednje beneške oblasti (Povolo, 1997, 71). Nadalje opazuje pravno oddvojenost *Terraferme* (z vso politično in antropološko raznolikostjo) in njeno obrambo preko razglašene nedotakljivosti privilegijev, ki jih je vladajoči center priznaval podrejenim središčem vse do krize, ki se je v sredini 16. stoletja pričela s širitvijo beneških zemljiških posesti kakor tudi zaradi istočasnega ustanavljanja novih sodišč ter se je na nasilen in nedvoumen način pojavila s pričetkom plemiške fajde ob zaključku 16. stoletja (Povolo, 1997, 107). Fajda je označena kot kazalec

"nove opredelitve odnosov med centrom in periferijo" (Povolo, 1997, 164) in je vzporedna boju med 'starimi' in 'mladimi', ki v Dominanti poteka sočasno s preoblikovanjem sodišč *Terraferme* - in sicer od tega, da prevzamejo preiskovalni proces, ki ga je vpeljal Svet desetih, do izgube politične nadvlade mestnih aristokracij, pa vse do "ponovnega prestrukturiranja odnosov moči [med centrom in periferijo], z odločnim premikom ravnovesja v prid Dominante (Povolo, 1997, 175).

Za mesta in njihove ustanove je to velika sprememba: mestnemu plemstvu, "odnotraj izpraznjenemu svojih tradicionalnih političnih in ideoloških vsebin", ni preostalo drugega, kot da se je odreklo "lastni politični identiteti in se povezalo s skupinami in zvezami v Dominanti, ki so imele oblast v rokah" (Povolo, 1997, 177). Nič niso pomagali pozivi k spoštovanju sporazumov in sklenjenih pogodb - kar je znak prostovoljne podreditve - med mesti in Benetkami. Nova pravna kultura je izpodbijala njihovo utemeljenost in veljavnost (Povolo, 1997, 179). "V svojih najnasilnejših oblikah je fajda na simbolični ravni verjetno izražala odklonilen odnos do zunanje oblasti - to je, beneške -, ki je prav v tistih letih pronical v vitalna vozlišča plemiških družin. Čeprav s tragičnimi posledicami, se je aristokratska fajda predstavljala z novim jezikom, ki je izražal predvsem izgubo politične identitete aristokracij *Terraferme* (Povolo, 1997, 190). Pri tem je pomembno vlogo odigral sistem zaplemb, ki je, brez možnosti za obrambo s sredstvi, kot je fidejkomis, načenjal družinska premoženja in je bil obenem tudi sramota za vse, ki so ga doživljali, "kajti na ravni družbene predstavitve je javno prizadel čast hiše" (Povolo, 1997, 186).

Svoje začetno vprašanje lahko sedaj nekoliko spremenim, vendar pa moram prej priznati izjemno Povolovo sposobnost, s katero nam je prikazal različne obraze časti, in to še posebej tam, kjer se običajno ni priznavala. Prav zaradi tega to vprašanje odpira mnoga nadaljnja. Od česa je odvisna politična podelitev legitimnosti mestnih ustanov? Je simbolična raven fajde res odklonilni odnos do 'zunanje' beneške oblasti? Je jezik fajde res edini (novi) jezik, ki ga odstavljene aristokracije uspejo oblikovati? Ali, če povemo drugače, je to jezik, ki predpostavlja obstoj trdne 'politične kulture' mestnih ustanov: se mestom ali njihovim patricijem kot organom ni dozdevalo, da imajo tudi oni svojo čast? Niso zaznavali žalitev? Niso zahtevali, da se jim vrne? Ali to ni bil ali pa ni mogel biti način, čeprav ne enostaven, da bi Dominanti notranjim konfliktom navkljub dokazali lastno identito z zaščito njenih sestavnih delov? Ali center res s takšno lahkoto nadzira periferijo, da ji more odvzeti pravice? Je Republika res tako tiranska, kot so se nadjno, v času krize Interdikta pritoževali prebivalci Verone, ki so prijavili kršitev kapitulacij, potrjenih s prisego in določenih na začetku 15. stoletja (Povolo, 1997, 178-179)?²

² Podobne probleme sta na okrogli mizi v svojih predavanjih izpostavila Gherardo Ortalli in Giorgio Chittolini.

Pri tem ne gre za vprašanja, ki bi bila zunaj Povolove pripovedi in problemov, ki jih postavlja. Vzpodbuja jih značilna težnja vsakega raziskovalca (v tem primeru mene), da bi prepoznal sledi "svojih problemov v tistem, kar je za druge, med ostalim, ostanek, če ne že odpadek. Predmet obstaja, potrebno ga je le videti in prepoznati, čeprav ga zakriva gosta senca.

Pomenljivo je, da sta predmet in problem zaobjeta v pomembni odločitvi beneškega Senata, v izrazitem znaku njegove 'politike prava'. 'Zakon petih primerov', izdan leta 1585, je določal, da smejo rektorji *Terraferme* uvesti skrajšani postopek za nekatere zelo hude zločine. Čez nekaj časa je Vicenza odposlala predstavnike, ki so se pritožili, da takšna odredba škodi posebnim sodnim pravicam magistrature konzulata, ki je imel na področju kazenskega prava skupaj s podestatom in njegovimi poverjeniki velike pristojnosti. "Kot ugledna magistratura, v kateri so bili štirje člani sodniškega zbora - *iudices consules* - ter osem *laičnih consules*, ki jih je letno imenoval mestni svet" (Povolo, 1997, 274), se je konzulat odločil za postopek, izpeljan iz rimsko-cerkvenega procesa, ki je še zagotavljal pomembno mesto soočenju med oškodovancem in obtoženim. Povolo želi v prvi vrsti poudariti, kako je konzulat, bolj kot vsaka druga mestna ustanova, poosebljal močno prepleteno povezanost aristokratskih družin, ki so imele nadzor nad politično oblastjo, s korporacijami sodnikov ter odvetnikov, ki so se istovetili s sodniškim zborom. Prav tako pa je bil konzulat predvsem prostor za primerjanje moči, ki se je izvajala v naseljih plemiških rodbin.

Preoblikovanja vicenških ugovorov, ki ga je spodbujal beneški Modrec Giacomo Foscarini, torej ni mogoče razumeti drugače - čeprav na tem mestu ni izrecno povedano - kot vnovičnega predloga, da se čast pojmuje kot izraz družbenih hierarhij, torej v popolnem nasprotju s konceptom časti kot vrline posameznika, in zatorej negativne vrline. Vendar pa preberimo odlomek o tem, kako je mesto Vicenza z izpostavljanjem težav, ki naj bi ji jih povzročil novi zakon, vztrajalo na "pripadnosti, ki jo je njegova Svetlost kot prvo obljubila svojemu mestu, in na dobrotljivosti, veri in očetovski ljubezni, ki jih je do svojega mesta vedno gojila ter ni verjelo, da bi ga Benetke z omenjenim sklepom, želele oropati in mu odvzeti pravico do sodnih pristojnosti konzula. In to ne že iz razloga, ker odvzem sodnih pristojnosti, posledično pa tudi slave in ugleda, predstavlja za neko mesto največjo kazen, ki mu jo lahko prisodi njegov vladar. Torej je nemogoče, da bi njegova tako pravična in sveta Svetlost, dož, hotela s tako hudo kaznijo obsoditi mesto in ga s tem onečastiti v očeh sosedov in tudi pred potomci" (Povolo, 1997, 291-292).

So to le prazni retorični obrazci ali pa so morda jasni znaki nekega (pravno-političnega) jezika, strukturno zelo različnega od fajde, od neke (pravno-) politične kulture, ki ni dovolila, da bi jo 'nova' pravna kultura uničila, zato ker je izražala idejo 'civilnega življenja'? Le-te pa ni bilo mogoče zreducirati na (poenostavljeno)

istovetenje z ekonomsko oblastjo aristokracije, lastnice zemljišč, in s politično oblastjo mesta. So ti zgodovinopisni mehanicizmi še uporabni ali pa morda potrebujemo drugačne interpretativne sheme?

Izgubiti sodno oblast enega ali več sodstev je za neko mesto pomenilo izgubiti lastno sodno oblast, torej izgubiti lastno čast, torej biti osramočeno. In to ni veljalo le za 'aristokratska' sodišča, temveč tudi za 'ljudska', ki so še kar naprej obstajala v mnogih italijanskih mestih (De Benedictis, 1997b). Giacomo Foscarini, ki je v Senatu zagovarjal prošnjo Vicenze, Brescie in Verone, je zagotovo vedel, da je *communis opinio* vsako onečlaščenje pojmovala kot nezakonito. To, da je bil ukrep spremenjen, je bila v tistem času popolnoma normalna stvar, kajti "zapletenost političnih odnosov s podrejenimi centri" je v tistih letih (Povolo, 1997, 292) temeljila prav na dejstvu, ki ga Povolo, kot kaže, noče sprejeti.

Pred kratkim je, recimo, Luca Mannori ponovno trdil, da "četudi centralna oblast odkrije (čeprav so ravni zavedanja in nujnosti različne od države do države), da samo pravno posredovanje ni dovolj za ohranitev ravnovesja podeželja in da se je zato potrebno zateči k zakonskim uredbam", pa to samo po sebi še ne pomeni prave censure v odnosu do predhodnega izvajanja oblasti. "Nova pravila zagotovo pripeljejo v bolj represivno kot razreševalno vladno prakso, vendar pa se izvajajo v okviru tradicionalnega mehanizma sodnih pristojnosti" (Mannori, 1997, 27). V svojem poročilu o (sikstinski) Papeški državi - Bologna (De Benedictis, 1997a) sem tudi sama skušala opozoriti na dejstvo, da se to dogaja tudi takrat, ko izredne razmere zaradi razbojništva - kakor v Povolovem primeru - povzročijo zaostritev institucionalnega soočenja 'center-periferija'. In če ponovno sledimo Mannoriju, se tudi takrat, ko se v različnih italijanskih državah izoblikuje zamisel, da se je za upravljanje periferije potrebno zanesti na pravno tehniko nadzora ("ta tehnika je mnogo prodornejša od jurisdikcijske in postavlja center v vlogo sogovornika, ki ga upravniki periferije nikakor ne morejo zaobiti; s čimer mu torej, v primerjavi s tisto, ki jo je imel znotraj preprostega *Justizstaat* (Mannori, 1997, 29)), zelo povečuje možnost izvajanja uradnih prepovedi, to še ne pripelje do sprememb družbeno-institucionalnih okvirov. "Zgodovino nadzora lahko v veliki meri povzamemo kot prizadevanje, da bi se obdržala v še mnogočem arhaična struktura ozemeljskih identitet, na katero pa se naslanja celoten državni projekt. Centralizacija starega režima, je tako kot v istodobni borbonski Franciji, bolj element ohranjanja kot sprememb družbeno-institucionalnih okvirov" (Mannori, 1997, 34).

Tu smo pri osrednjem zgodovinopisnem in hkrati **spoznavnem** vprašanju; predstavnik njegove drugačne, če ne celo Mannorijeve nasprotne razlage, pa je v tem primeru Povolo. Ob prebiranju nedavnih Mannorijevih raziskav mu Povolo pripisuje "odklanjanje ali podcenjevanje realnega obsega državne ureditve pred kodifikacijo 19. stoletja in po njej; in čeprav se ta dodobra potrjuje ter je interpretativno utemeljena na dejanski ravni upravnega in institucionalnega reda, morda ne upošteva

dovolj globokih sprememb, ki so se na ravni prerazporeditve oblasti zgodile najprej zaradi izoblikovanja in nato konsolidacije birokratsko-upravne strukture, ki je med drugim močno vplivala - še posebej v kontinentalni Evropi - na uveljavitev določenih ideoloških in kulturnih vrednot. Ti vidiki problema so v resnici oblikovali dejanski obraz držav starega režima ... Politična in družbena mobilnost družin (v različnih centrih moči) sta se dejansko neprestano merili, pri tem pa na upravnem in klientelističnem nivoju vplivali na možnosti vzpona v okviru institucionalnega aparata, ki se je v veliki meri osvobodil dvodelnih konstitucionalnih korenin srednjega veka. Bolj kot odsev prave centralizacije (nepojmljive, kot smo že videli, v samih državnih organizacijah zadnjih dveh stoletij) so nove birokratske in upravne strukture omogočile precejšnjo prerazporeditev moči, v kar so bile potegnjene tudi lokalne *elites* (Povolo, 1997, 221-222). Povolo namreč meni, da je nujno namenjati večjo pozornost "dejanski dinamiki odnosov moči med centrom in periferijo" (Povolo, 1997, 221-222).

4. Ostane nam še en osnovni problem: recimo, da zgodovinar hoče spoznati dejanske odnose moči in raziskati njihovo dinamiko. *Kako* naj to naredi? Oziroma kako naj uravnava odnos med viri in delovnimi domnevami ter interpretativnimi shemami? Poti, ki sta jih po eni strani prehodila Torre in Bellabarba ter Povolo po drugi, so, istemu predmetu navkljub, popolnoma različne. Pri prvih dveh se novi problemi, izhajajoči iz virov, svobodno soočajo z bolj ali manj novimi sociološkimi in antropološkimi zasnovami in pridobitvami, tako da je sožitje med novimi in starimi subjekti zgodovinske pripovedi mogoče, pri tem pa novi še vedno ostajajo v ospredju. Pri drugem pa je novim subjektom, govorečim preko pravih virov - skupnost Orgiana, dekleta, ki so jih posilili gospodiči - to omogočeno le tako, da stare subjekte prisilijo k molku, z nekakšnim zgodovinskim povračilom, v katerega je privolila neka višja sila. Manzonijska skrb dobi tu laično podobo 'princeps' - kraljevskih Benetk -, ki na račun starega prava, kot izraza močnih, uveljavlja svoje novo (pozitivno) pravo v dobro šibkih. Čast je lahko priznana kot individualna vrtilina, če obsodimo čast družine, skupine, nekega sloja. *Individualists vs. Communitarians*. Proindividualistični 'absolutizem' proti korporativnemu partikularizmu.

Vendar pa je čast tako zelo zapletena - kot smo se lahko prepričali po Povolovi zaslugi -, da se ne pusti umestiti v enodimenzionalni prostor. Rezultati nedavnih raziskav, ki zagotovo niso nagnjene k precenjevanju vloge aristokracije starega režima, temveč sodijo v tisto zgodovino kriminala, ki predstavlja eno od Povolovih referenčnih točk, so zelo različni. Če je čast opredeljena kot družbena praksa, kot sredstvo komunikacije, s pomočjo katerega se določata priznanje in vrednost različnih življenjskih odnosov in ki torej daje in vrača spoštovanje, strah, simpatijo, potem lahko čast obravnavamo v odnosu do ljudi in skupin različnega socialnega statusa, moških in žensk, Boga in človeškega telesa, slik in verskih znamenj

(Schreiner - Schwerhoff, 1995).³ Tako razumljena čast (kot je mogoče sklepati tudi pri Torreju in Bellabarbi) ne sme biti več pozitivistično zasnovana kot le moralni pojem, predmet, ki ga je mogoče jasno omejiti in opredeliti kot neko osebno kakovost, raje naj bo pojmovana kot koda obnašanja, kot izjemno zapleten in na široko posredovan sistem pravil. Bolj kot kakovost neke osebe je čast *medium*, ki opredeljuje družbeno interakcijo in komunikacijo med osebami. V tem smislu se raziskava manj ukvarja z vsebinskimi prvinami pojma časti in bolj s tem, kako posamezniki, skupine in oblastniki dejansko uporabljajo neko časovno omejeno kodo časti. Žalitev časti se manj dojema - če začnemo pri njihovi javni logiki - kot postopna razveljavitev pravice, temveč bolj kot grozeča nenadna izguba: čast je ves čas podvržena javnemu preverjanju, ki individuum (tudi skupinske) sili, da jo branijo in skušajo obdržati, kakor da bi šlo za materialno dobrino. Za kodo obnašanja časti lahko torej rečemo, da je osrednji medium razreševanja sporov. Če najnovejše raziskave postavljajo v središče pozornosti usmerjenost posameznikov in družbene spore, pa zaradi tega ne moremo izključiti časti skupin in slojev: težko je ločiti ene od drugih. Kode časti delujejo povsod na podoben način.

Takšna razlaga časti (elastična kot pojem, bi rekel Bellabarba) ima poseben pomen za moje trenutno razmišljanje, saj je v zvezi z vlogo, ki jo ima 'Država v nastajanju' pri procesu spreminjanja pojma časti. Ta 'zgodovinska' sprememba, ki se je nedvomno zgodila, ni nujno povzročila trajne izgube prejšnjih pomenov in vlog. Dokaj zapleten način nastanka te spremembe *ne more biti poistoveten z modernizacijo*. Čeprav je dož vse od zgodnjega srednjega veka neprestano skušal monopolizirati dejavnosti posredništva, ki so bile v celoti povezane z določenim pojmovanjem časti, pa so rezultati takšnih poskusov v poznem srednjem veku in na začetku moderne dobe protislovni. Raziskovalno delo s področja specifičnih mestnih okoliščin cesarstva trdi podobno: v 'normalni' stvarnosti političnih sporov je bila čast 'simbolni kapital', za katerega se je prav v takšnih okoliščinah, glede na to, da je sodil na področje podelitve legitimnosti oblasti (Rogge, 1995), moralo javno zahtevati njegovo povračilo.

Ponovno obravnavati Vincenzo in njene peticije iz leta 1585 - naj mi bo dovoljen ta izraz - s tolikšno mero zaupanja, osnovanega na istih elementih vrednotenja, ki so sintetično očitani zgoraj, torej morda pomeni priznati, da Benetke niso bile popolnoma uspešne pri postopku odvzema pravic Vicenci, kolikor je ta bil še dokaj tuj 'normalni' praksi oblasti (in tu lahko drži, kar je rekel Mannori glede soodvisnosti-nasledstva med tehnikami jurisdikcije in nadzora). Z zahtevo, da se ji ne odvzame jurisdikcija sosveta, je Vicenca zahtevala vračilo časti oziroma priznanje legitimnosti oblasti. Tovrstna razprava vodi neposredno v središče zgodovinskega

³ Za splošna vprašanja s tega področja je izrednega pomena tudi zbornik Miethke-Schreiner, 1994.

pojmovanja (= nepojmljivo prekvalificiranje) mesta kot 'periferije'. V korporativnem, v smislu antropomorfem, predstavljanju odnosov moči - in torej v prevladujočem pojmovanju o odnosih med različnimi nosilci sodne oblasti (Vallejo, 1992; De Benedictis, 1994)⁴ - se imajo mestne vladne magistrature za dožve 'svetnike' in se ponasajo s tem, da jim to vlogo dož tudi pripisuje, da jih torej ima za svoje oči, katerih punčici sta v korist javnosti delujoči vera in pravica⁵

Mestna sodstva, mesto v celoti, so pravzaprav del dožvega *caput*-a: posledice, ki nastanejo, ko se jim odvzame sodno oblast, vplivajo tako na njihovo čast kot na sposobnost vladarja, da bi videl javno korist. Sodna oblast in čast mesta torej nista le residualna elementa; oči niso periferija glave. Pri tem ne gre za upodobitve, ki bi bile brez povezave s prakso; prav nasprotno, usmerjajo jo in so osnova njenih značilnosti; prav tako pomagajo sodobnemu zgodovinarju, da se lahko, skorajda do konca starega režima, znajde v izjemno težavnem identificiranju *nekega* 'institucionalnega centra', ki bi bil v antagonističnem odnosu do periferije.⁶ Govoriti na ta način - in to želim poudariti - pa ne pomeni zanikati obstoja in vse pogostejšega pojavljanja 'državnih' praks združevanja: pomeni le pri-znati (vselej z uporabo različnih virov), da so te, tudi v teoriji, zunaj nekega zelo starega (in ne le laičnega) pojmovanja prava in pravice, ki je ni mogoče zajeti s pojmom pozitivne norme in njenega izvajanja.

Pri vprašanju center - periferija so nam lahko v veliko pomoč novejša razmišljanja Bartolomeja Clavera. S povzemanjem Tocquevillovega pojma in s sklicevanjem na medičesko Toskano Luca Mannorija (vendar pa že kakšno leto pred tem, v zvezi s težko prepoznavnim pojmom - danes *territorios forales* in torej njihove zgodovinske realnosti) (Clavero, 1995; Clavero, 1993) Clavero poudarja razmik med oblastjo in pravom absolutističnih teorij in praks: oblast absolutne monarhije je segala vse, do koder ni uspelo prodreti njeno pravo, ki takrat ni bilo zreducirano na zakone monarhije. V to 'neokrnjeno' pravo (izraz je moj) sodi oblika korporativnega nadzora, ki je srednjeveškega izvora in zatorej v tako imenovani moderni dobi ni več upoštevana kot živi element. Tako jo je sintetiziral Baldo: "Rex debet esse tutor regni, non depopulator nec dilapidator". To pa ni tista oblika nadzora, če se za trenutek povrnemo k Torrejevim piemontskim skupnostim, ki bi jo Vittorio Amedeo II želel uveljaviti z (neuspešno) ustanovitvijo Kongregacij usmiljenja; pravzaprav bi ga zanimala oblika, značilna za absolutično monarhijo, ki bi bila tistima iz Torrejevega Piemonta in Claverove iz Toskane podobna v naslednjem: v svojem bistvu

⁴ Obnovitev mnogih prejšnjih del v Hespanha, 1997.

⁵ Podoba je prisotna tudi v enem najbolj razširjenih in citiranih književnih primerov sodne prakse, Calixtus Ramirez, 1616, 78-85.

⁶ Tu ni mesto za poglobitev problema, ki zahteva mnogo večji prostor. Vprašanje center - periferija je nedavno ponovno obravnavano v Fasano Guarini, 1997 ter v novejših recenzijah-pregledih del: Mannori, 1996; Blanco, 1997; Petralia, 1997.

prostovoljno politično delo, ki nima ne usmeritve ne pravnega kritja. Slednje pa je nujno in med drugim bistveno v nekem jurisdikcijskem in interkorporativnem redu, ki pozorno spremlja, do kje in do kakšne mere bi se lahko vpeljevala pravo odtujena oblast, ter opozarja, na kakšen način in s kakšnimi oblikami bi se ta oblast mogla utrditi znotraj nekega reda, ki je bil v bistvu še vedno jurisdikcijski in kot takšen terjala pravno kritje.

Konkreten primer, ki ga je uporabil Clavero, se mi zdi še posebej ustrezen tako v odnosu do problema center - periferija, kot v zvezi s povezavo med predstavo in stvarnostjo. V štiridesetih letih 18. stoletja je Lorenzo Santayana, magistrat *Nueva Plante* - to je politike monarhije, ki je na začetku 18. stoletja pričela odpravljati *fueros* in zmanjševati pravice celotnih ozemelj - iz praktičnih razlogov napisal delo *Gobierno Politico de los Pueblos de España y el Corregidor, Alcalde y Juez en ellos*. Santayana je skupnostim zagotovo nameraval vsiliti monarhov zakon, vendar pa je to počel z ohrajanjem običajev in navad, starodavnih predpisov, privilegijev, strpnosti, naravnega prava. Pravica je bila v kraljevih rokah, vendar so skupnosti, ki so imele pravico do upravljanja in so bile zanj usposobljene, same skrbele za svoj nadzor. Tudi v kasnejših delih je bil monarhov zakon samo eden od 'virov prava', ki je bilo sicer zaobjeto v drugih verskih in znastvenih avtoritetah: sveti pisavi, zakonih kraljevine in doktrinah pravnikov. Je šlo le za preprosto mehansko obnavljanje sednjeveške doktrine *iurisdictio* ali pa je morda pomenilo voljo skupnosti - izražene z 'idiomom prava', v rabi pri pravniki, ki so jih zastopali (morda pa tudi v drugih idiomih) - da se ne sprijazni z vrsto nadzora, ki so mu bile, na primer v Ameriki, podvržene domorodne skupnosti? Kajti v bistvu je to bila vrsta nadzora 'absolutistične monarhije' (Clavero, 1995), in sicer tista, ki je težila k 'odtujenju', k nepriznavanju drugih kot pravnih oseb (Mannori, 1997), k odvzemanju oblasti skupnostim.

5. Zahtevati to oblast - kar se je s priznavanjem pravične oblasti *princepsa* lahko zgodilo le v okviru *iurisdictio* - je bilo bistveno vprašanje časti: to je bilo bistvo 'politične kulture' ustanov, v kateri je bil prevladujoč idiom prava, ki ga ni mogoče omejiti na zakon. Gre za skupinske potrebe in obnašanje političnih in družbenih teles, ki jih je moč zaslediti po vsej Evropi starega režima. Če povzamemo podnaslov simpozija, nas zmeda okoli časti pripelje k evropskim (ne le mediteranskim) državnim teorijam in praksam. V svojem korporativnem in skupnostnem odklonu pa tudi do stvarnosti, ki nikakor ne pripadajo mestnim aristokracijam osrednje-severne Italije.

Eno najnovejših del raziskovalne smeri kmečkih odporniških gibanj na cesarskih ozemljih z začetka moderne dobe pojasnjuje, prav na področju 'politične kulture', soodvisnost vplivov med zemljiško gospodo in kmečkimi podložniki, ki je odlično opisana v virih, kot so peticije, zasliševanja, izjave advokatov. Iz dejanj in prakse

izhajajo temeljne vrednote in pravila obnašanja kmečkih skupnosti. Pojem 'patriotizma' nas, recimo, vsaj od dvajsetih let 18. stoletja dalje vrača k zgodovinsko-stanovskemu pojmovanju družbenih odnosov, sinonimu za solidarnost, na čelu katerega je ideja o *mutua obligatio* oziroma pogodbeno utemeljena zveza, zasnovana in izražena tudi z obrazcem *do ut des*. To pojmovanje najdemo tako med kmečkim prebivalstvom kot v svetu plemstva: zaslužek enega je bil razumljen kot izguba drugega. In to je veljalo tako za materialne kot nematerialne dobrine: na ta način so sodobniki lahko razlagali in si razložili različno sodeljevanje posameznikov pri oblikah osebnega 'kapitala', kot so prijateljstvo, sreča in čast. In glede na to, da je bila vsaka sprememba razumljena kot žalitev časti, je bila navada drugi nosilni princip. Še leta 1720 so kmetje zahtevali svoboščine, pridobljene v davnih časih; sklicevali so se na stare privilegije in ohranjene pravice izpred 10, 20, 30, 40, 50 in več let. Z ustvarjanjem zgodovinskih legend, v katerih je tekla beseda o izgubljenih privilegijih in pozabljivosti, so podložniki skušali ustanoviti novo navado, velikokrat poimenovano "dobro staro pravo" in v resnici dejansko prilagojeno subjektivnim željam, težnji po boljšem življenju. Od tod tudi mitska lastnost navade. Dati vsakemu njegovo, "*suum cuique tribuere*", je pomenilo spoštovati pravičnost ali naravno pravo, s posebnim upoštevanjem davčnega prava. Mnenje, da bi se gospod moral držati principa naravne pravičnosti, to je odreči se ukrepom, ki so ogrožali življenja podložnikov ali so predstavljali nevarnost za njihovo fizično integriteto, je pomenilo, da so se kmetje izražali zahtevo, ki jo lahko štejemo med osrednje za razvoj modernega pojmovanja osnovnih pravic. Eden od spoznavnih principov, ki je združeval kmečke skupnosti in stanovske skupščine, je bilo soglasje podložnikov k sklepom o poslih, ki se tičejo vseh ("*quod omnes tangit*"): vseboval je močno potrebo po sodeljevanju. Kot smo že omenili, je bila osrednja tudi vloga, pripisana časti: vsaka žalitev je bila ovrednotena kot nezakonita. Vsakršna kršitev zgornjih principov je v razumevanju podložnikov presegala dopustno mejo prizanesljivosti. Iz tega izhajajoči ugovori so pomenili hojo po pravni poti, ki sta jo dopuščala božje in človeško pravo. Proti uporabi nepravilne oblasti so dovoljevali izbiro le ene, to je pravdne strani - *resistentie licite*.

Zakonito upiranje se je lahko izrazilo tudi v obliki neposlušnosti do ukazov in postopkov gospode, in sicer z zatekanjem k samo-pomoči, delujoči na pravdnem področju. Pravno-procesualne oblike in oblike neposlušnosti se niso medsebojno izključevale: če so bile slednje, s strani gospode večinoma zavrnjene, so njihovo zakonitost nenehno jamčile ocene istodobnih pravnih kompendijev (Gabel, 1995, 341-368).

Politična kultura, oblikovana iz predstav, lahko zgradi družbeno stvarnost, ki se še posebej pokaže v konfliktnih okoliščinah: tudi upor, kakršen je bila vojna švicarskih kmetov iz leta 1653, je kulturno dejstvo (Suter, 1997a; Suter, 1997b)⁷

Tudi mestne ustanove (in ne le te) živijo svoje dolgo življenje, v katerem se izmenjujejo bolj ali manj konfliktni okoliščine: stvarnost, katere del so, je tako zelo zapletena, da je njihovo življenje, v nasprotju z domnevami Elene Fasano Guarini (Fasano Guarini, 1997, 331),⁸ vse prej kot mirno. Ponavljajoče se razkrivanje 'kršitev' in krčenja *iurisdictio* ni nikoli le zasilni retorični pripomoček - oziroma je retoričen toliko kolikor pomaga ustanovam, da v različnih okoliščinah pišejo lastno zgodovino, ki je enaka v materialni spodbudi in teoretični zasnovi podeljevanja legitimnosti dejanjem v sedanjosti.⁹ Ponovno zahtevati *iurisdictio* ima politično-institucionalne posledice (Mannori, 1997, 22). Ustanove starega režima imajo še spomin za pisanje lastne zgodovine - z vsemi mitizacijami, ki jih lahko povzroči združevanje *utemeljujočega spomina* in *spomina presoje*¹⁰ -, preden jih bo upravni red 19. stoletja (in to, kar mu je sledilo) skušal izničiti z izumom lokalnih običajev in z izgradnjo odnosa center - periferija. Prafrazirajoč naslov nedavno objavljene dragocene knjige (Petit, 1997), je ena od najmočnejših strasti ustanov starega režima prav lasten spomin, merilo - v nekem smislu - lastne politične kulture.

Prevod: Lea Širok

⁷ O odnosu ustanove - dogodki, še prej pa o pojmi "ustanove" in "dogodka" glej: Blankner-Jussen, 1998.

⁸ O teh temah glej tudi v: Fassano Guarini, 1998. Sinteza sprememb v italijanskih političnih ustanovah 16. do 18. stoletja v: Verga, 1996.

⁹ Nekaj primerov je v De Benedictis, 1995.

¹⁰ Po definiciji Assmana, 1997, 51.

L'ONORE DELLE MAGISTRATURE.
PER UNA INDIVIDUAZIONE DELLA 'CULTURA POLITICA' DELLE
ISTITUZIONI IN ETÀ MODERNA - NOTE SU ALCUNI LIBRI RECENTI

Angela DE BENEDICTIS

Università degli Studi di Bologna, Dipartimento di discipline storiche, IT-40124 Bologna,
Piazza San Giovanni in Monte 2

RIASSUNTO

In due ricerche alquanto diverse tra di loro per contenuto, ma anche simili per l'attenzione al linguaggio delle fonti - nelle monografie di Torre e di Bellabarba - l'A. riscontra una corrispondenza tra il rilievo dato alla concezione e alla pratica del potere intesi come iurisdictio e l'attenuarsi della lettura della storia dei rispettivi territori secondo lo schema d'interpretazione di fatto oppositivo centro-periferia.

La critica invece presente in Povolo a recenti indagini che hanno sottolineato molto più decisamente di quelle sopra accennate la lunga durata di una concezione giurisdizionale del potere fino alla fine dell'antico regime sembra all'A. in qualche modo la conseguenza della dicotomica contrapposizione centro-periferia applicata alla storia dei rapporti tra stati territoriali e città. L'affermarsi dell'onore come virtù individuale pare possibile a Povolo solo e in quanto il centro statale delegittimi le periferie aristocratiche cittadine.

L'ipotesi dell'A. è che tra '500 e '700 l'innegabile emergere di una valutazione individuale dell'onore non possa significare la sua contestuale scomparsa come valore attribuito a corpi comunitari e territoriali: le confrarie di cui parla Torre, le comunità di cui parla Bellabarba, le città e le loro magistrature che costituiscono l'oggetto di ripetuto interesse storiografico. Per tutte perdere la propria iurisdictio significa perdere l'onore, bene materiale e capitale simbolico insieme.

Recenti ricerche sulla 'cultura politica' diffusa nelle diverse realtà dell'Europa d'antico regime hanno evidenziato come le ripetute denunce di 'vulnerazione' e menomazione della iurisdictio da parte di soggetti 'collettivi' non fosse mai espediente meramente retorico, e come comportasse un necessario esercizio della 'memoria' con funzione di spinta materiale e di fondamento teorico di legittimazione per l'azione nel presente.

VIRI IN LITERATURA

Assmann, J. (1997): La memoria culturale. Scrittura, ricordo e identità politica nelle grandi civiltà antiche. Torino, Einaudi.

Bellabarba, M. (1996): La giustizia ai confini. Il principato vescovile di Trento agli inizi dell'età moderna. Bologna, il Mulino.

Bellabarba, M. (1997): Racconti famigliari. Scritti di Tommaso Tabarelli de Fatis e altre storie di nobili cinquecenteschi. Trento, Società di Studi Trentini di Scienze Storiche.

Blanco, G. (1997): Genesi dello Stato e penisola italiana: una prospettiva europea? Rivista storica italiana, CIX, 2. Napoli, 678-704.

Blänkner, R., Jussen, B. (1998): Institutionen und Ereignis. Über historische Praktiken und Vorstellungen gesellschaftlichen Ordens. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

Calixtus Ramirez, P. (1616): Analyticus tractatus de lege regia, qua, in principes suprema & absoluta potestas translata fuit: cum quadam corporis politici ad instar phisici, capitis & membrorum connexionem. Caesaraugustae, Apud Ioannem a Lanaja & Quattanet, Regni Aragonum & Universitatis Typographum.

Chartier, R. (1996): Rappresentazione della pratica, pratica della rappresentazione. Quaderni storici, 92. Bologna, 487-493.

Clavero, B. (1993): "Territorios forales": una pagina spagnola del palinsesto europeo, in P. Schiera (ed), Le autonomie e l'Europa. Profili storici e comparati. Bologna, 15-45.

Clavero, B. (1995): Tutela amministrativa o dialogos con Tocqueville (a proposito de "Une et indivisible" de Mannori, "Sovrano tutore" de Mannori y un curso mio). Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno, 24. Firenze, 419-483.

De Benedictis, A. (1994): Introduzione. Giustizia, società e corpi in età moderna: alcuni spunti di riflessione. In: A. De Benedictis - I. Mattozzi (edd): Giustizia, potere e corpo sociale nella prima età moderna. Argomenti nella letteratura giuridico-politica. Bologna, Clueb, 11-22.

De Benedictis, A. (1995): Repubblica per contratto. Bologna: una città europea nello Stato della Chiesa. Bologna, il Mulino.

De Benedictis, A. (1997a): Da consuetudo a lex. L'irrevocabilità di un privilegio cittadino. Bologna e lo Stato della Chiesa nei secoli XVI-XVIII. In: B. Dole-mayer - H. Mohnhaupt (edd): Das Privileg im europäischen Vergleich, B.1. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 207-232.

De Benedictis, A. (1997b): La "libertà prescritta". Le resistenze al controllo centrale nella Bologna del Cinque-Seicento. In: L. Mannori (ed): Comunità e poteri

centrali negli antichi Stati italiani. Alle origini dei controlli amministrativi. Atti del Convegno organizzato dalla Società per gli Studi di Storia delle Istituzioni e dall'Istituto Suor Orsola Benincasa (Napoli, 28-29 giugno 1996). Napoli, Pubblicazioni dell'Istituto Suor Orsola Benincasa, (= Laboratorio 27), 211-224.

Fasano Guarini, E. (1997a): Centro e periferia, accentramento e particolarismi: dicotomia o sostanza degli Stati in età moderna? In: G. Chittolini - A. Molho - P. Schiera (edd): Origini dello Stato. Processi di formazione statale in Italia fra medioevo ed età moderna. Bologna, il Mulino, 147-176.

Fasano Guarini, E. (1997b): Conclusioni. In: L. Mannori (ed): Comunità e poteri centrali negli antichi Stati italiani. Alle origini dei controlli amministrativi. Atti del Convegno organizzato dalla Società per gli Studi di Storia delle Istituzioni e dall'Istituto Suor Orsola Benincasa (Napoli, 28-29 giugno 1996). Napoli, Pubblicazioni dell'Istituto Suor Orsola Benincasa, (= Laboratorio 27), 315-331.

Fasano Guarini, E. (1998): "État moderne" et anciens États italiens. Éléments d'histoire comparée. Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine, 45-1, 15-41.

Gabel, H. (1995): Widerstand und Kooperation. Studien zur politischen Kultur rheinischer und maasländischer Kleinterritorien (1648-1794). Tübingen, Bibliotheca academica Verlag, 341-368.

Hespanha, A. M. (1997): Panorama histórico da cultura jurídica europeia. Publicações Europa-América.

Mannori, L. (1995): Genesi dello Stato e storia giuridica. Quaderni fiorentini per lo studio del pensiero giuridico moderno, 24. Firenze, 485-505.

Mannori, L. (1997): Introduzione. In: L. Mannori (ed): Comunità e poteri centrali negli antichi Stati italiani. Alle origini dei controlli amministrativi. Atti del Convegno organizzato dalla Società per gli Studi di Storia delle Istituzioni e dall'Istituto Suor Orsola Benincasa (Napoli, 28-29 giugno 1996). Napoli, Pubblicazioni dell'Istituto Suor Orsola Benincasa, (= Laboratorio 27), 7-42.

Miethke, J., Schreiner, K. (1994): Sozialer Wandel im Mittelalter. Wahrnehmungsformen, Erklärungsmuster, Regelungsmechanismen. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag.

Petit, C. (1997): Pasiones del jurista. Amor, memoria, melancolía, imaginación. Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.

Petralia, G. (1997): "Stato" e "moderno" in Italia nel Rinascimento. In: "Storica", III, 7-48.

Povolo, C. (1997): L'intrigo dell'onore. Poteri e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Seicento. Verona, Cierre edizioni.

Rogge, J. (1995): Ehrverletzungen und Entehrungen in politischen Konflikten in spätmittelalterlichen Städten. In: K. Schreiner-G. Schwerhoff (edd): Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Köln-Weimar-Wien, 110-143.

- Schreiner, K., Schwerhoff, G. (1995):** Verletzte Ehre - Überlegungen zu einem Forschungskonzept. In: K. Schreiner-G. Schwerhoff (edd): Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Köln-Weimar-Wien, 1-28.
- Suter, A. (1997a):** Der schweizerische Bauernkrieg von 1653. Politische Sozialgeschichte - Sozialgeschichte eines politischen Ereignisses. Tübingen, Bibliotheca academica Verlag.
- Suter, A. (1997b):** Histoire sociale et événements historiques. Pour une nouvelle approche. "Annales Histoire, Sciences Sociales", LII, 3, 543-567.
- Torre, A. (1995a):** Il consumo di devozioni. Religione e comunità nelle campagne dell'Ancien Régime. Venezia, Marsilio.
- Torre, A. (1995b):** Percorsi della pratica 1966-1995. "Quaderni storici" 90. Bologna, 799-829.
- Vallejo, J. (1992):** Ruda equidad, ley consumada. Concepción de la potestad normativa (1250-1350). Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- Verga, M.(1996):** Le istituzioni politiche. In: G. Greco - M. Rosa (edd): Storia degli antichi stati italiani. Roma-Bari, Laterza, 3-58.